

KIRJUTAMINE KUI PÜSIKESTEV PEEGLISTAADIUM

Tallinna prosaist Andrei Ivanov

IRINA BELOBROVTSEVA, AURIKA MEIMRE

*Kirjandus ei saa kahjuks inimest millegagi aidata,
sest seda kirjutab ju samuti inimene.*

Andrei Ivanov „Jahedus südame all”

Mis tähendab kirjaniku jaoks seitse aastat? Mida ta selle ajaga jõuab? USA-s ilmuv venekeelne ajakiri Novõi Žurnal avaldas 2007. aastal Andrei Ivanovi jutustuse „Minu Taani onuke”. Autori kohta kirjutati, et ta on sündinud Tallinnas ja lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli. Jutustus tõi tundmatule autorile Mark Aldanovi nimelise kirjanduspreemia¹ laureaadi tiitli noorsooteema parima käsitluse eest. Sama konkursi põhipreemia sai kirjanik juba järgmisel, 2008. aastal, jutustuse „Tuhk” eest.

Väljaspool Venemaad elavatele ja vene keeles kirjutavatele autoritele mõeldud Juri Dolgoruki fondi preemia sai Andrei Ivanov 2009. aastal. Samal aastal ilmunud teoste eest lisandus 2010. aastal Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali preemia venekeelse autori kategoorias. Seekord oli tähelepanu keskmes tema romaan „Hanumani teekond Lollandile”, mis jõudis samal aastal ka Vene Bookeri finalistide sekka.

2010. aastal järgnes väljaspool Venemaad elavate ja kirjutavate autorite konkursi „Vene preemia”² teine koht proosa suurvormide kategoorias 2009. aastal ilmunud romaani „Peotäis põrmu” eest. 2011. aastal segas see teos hoolega vett Eesti kirjandusmaastikul, jäädes Kultuurkapitali nominentide seast välja põhjusel, et ei olnud eesti keeles kirjutatud originaalteos. (Kuni 2014. aasta lõpuni oli see romaan raamatuna ilmunud vaid eestikeelses tõlkes.³) Samal, 2010. aastal, leiame Andrei Ivanovi nime veel kord Aldanovi konkursi võitjate seast, seekord küll pjedestaali kolmandalt astmelt teosega „Jahedus südame all”.

2011 – teine koht jutustuse „Kriis” eest „Vene preemia” proosa väikevormide kategoorias. 2012. aastal sai autor ka järjekordse Kultuurkapitali preemia venekeelse autori kategoorias kogumiku „Kopenhaga” eest.

¹ Kirjanduspreemia antakse aasta parima jutustuse eest, mille on kirjutanud väljaspool Vene Föderatsiooni elav autor. Preemia löi 2006. aastal vanim senini ilmuv vene eksilajakiri Novõi Žurnal (Uus Ajakiri, ilmub alates 1942. aastast). Preemia eesmärgiks on säilitada ja arendada vene kirjandust maailmakultuuri kontekstis. Siinsetest autoritest on Andrei Ivanovi kõrval teise koha saanud veel Maria Rozenbliti jutustus „Hilinenud kingitus” (2013).

² Eestis elavatest vene kirjanikest leiame „Vene preemia” nominentide seast veel Jelena Skulskaja, kes sai 2007. aastal proosa väikevormide kategoorias kogumiku „Armastus” eest kolmanda koha.

³ „Peotäis põrmu” ilmus vene keeles kogumikus „Харбинские мотыльки” (Москва: АСТ, 2014).

2013. aastal oli Andrei Ivanovi uudisteos „Harbini ööliblikad” taas kord Vene Bookeri lühikeses nimekirjas. 2014. aasta algas kirjanikule samuti edukalt: tema „trofeekapis” on nüüd üks tähtsamaid vene kirjanduspreemiaid NOS,⁴ Juri Dolgoruki fondi auhind ning Kultuurkapitali venekeelse autori preemia nimetatud „Harbini ööliblikate” eest.

Kas ja kuidas on mõjutanud auhinnasadu autori populaarsust, saame hinnata nii mõnegi huvitava seiga järgi. Kui Andrei Ivanovi siinses väikeses kirjatuses Avenarius ilmunud romaan „Hanumani teekond Lollandile” jõudis Vene Bookeri finaali, pani Moskvas asuv raamatupood Moskva oma „kuu raamatu” ja „aasta raamatu” riiulitele välja kõikide kaalukate kirjaduspreemiate laureaatide raamatud. Tallinlase teose asemel eksponeeriti aga Permi kirjaniku Aleksei Ivanovi romaane! Sama romaaniga seotud kaasusest kirjutab ka Andrei Hvostov oma Vikerkaare artiklis, kus ta mainib, et Eesti Rahvusraamatukogu avariilult olid „jäljetult kadunud Ivanovi raamatu mõlemad versioonid, nii eesti- kui venekeelne”. Raamatute „pihtapanemise” väitele järgneb hvostovlik vandenõuteooria arendus: „On kaks võimalust. Esiteks muidugi oletus, et keegi puruvaene, poolnäljane kirjandusentusiast, kes ei suuda raamatupoe hindadega hakkama saada, nihverdas need köited turvavaravate vahelt välja.... Teine võimalus on intrigeerivam – keegi tõsine eesti patrioot, nalja mitte mõistev rahvuslane, geneetiline metsavend (antud juhul „raamatukoguvend”), on taibanud Ivanovi romaani kahjulikkust, selle eestlust solvavat iseloomu, ning otsustas Rahvusraamatukogu avariilulid vaenulikust teosest puhastada” (Hvostov 2014: 154).

Ivanovi kirjanduslikud maailmad

...klammerdusin sõna „non-belonger” külge.

Andrei Ivanov „Tuhk”

Loomulikult lisab auhinnasadu autori nimele täiendavat sära, ent ka auhindadeta on Ivanovi seitsme aasta looming muljet avaldav. Ivanovi kirjanduslikud maailmad moodustavad kahetise, omavahel põimuva ja hargneva struktuuri. Nimetagem neid Skandinaavia saagaks ja peategelase nime järgi Rakitini tsükliks. Esimese tekstikorpuse moodustavad „Minu Taani onuke”, „Hanumani teekond Lollandile”, kogumik „Kopenhaga” ja romaan „Bizarre”. Teise tsükliisse kuuluvad romaan „Peotäis põrmu”, „Kriis”, „Jahedus südame all” ja teised jutustused ning proosapoeem „Öö Saint-Cloud’s”. Mitmes teoses on põikeid Taani reaalsusest Tallinna ja vastupidi, möödaminnes on mainitud Rakitini tööd välismaal, sealsamas Taanis või ka Inglismaal. „Batüskaafis” on sündmustik pandud hargnema küll Taanis, ent jutustaja pole enam Rakitin ega ka Taanis tegutsev Jevgeni Sidorov Jaltast, kelle tegelikku nime me ei tea: „Mul pole isegi mitte nime. Ma põletasin selle ahjus ära. Nagu ka mineviku... labidatäis labidatäie järel, kott koti järel”⁵ (Ivanov 2011a: 320). Kusagil „Batüskaafi” tagaplaanil vilksatavad korraks jutustaja initsiaalid A. I. ja medõde,

⁴ Kirjanduspreemia NOS loodi 2009. aastal eesmärgiga toetada uusi suundumusi kaas-aegsel venekeelsel kirjandusmaastikul.

⁵ Siin ja edaspidi tõlge vene keelest eesti keelde – I. B. ja A. M. Juhul kui mõnda teost on autor hiljem põhjalikult redigeerinud, oleme teinud täiendava tõlke ja viitame ka venekeelsele originaaltekstile (nt sinne tsitaat jutustusest „Tuhk”).

takistades haige teed tomograafi, mainib, et Ivanovi pole kirja pandud. Kas „Hanumani....” jutustaja on siin avanud oma isiku? Tulemas on ju Hanumani triloogia viimane osa. Ühes oma kõige sisukamas intervjuus lubas Ivanov lugejatele: „Sellele, kes loeb mu triloogia lõpuni, sosistan ma kõrva salasõnumi” (Bavilski 2010).

Missuguse salasõnumi? Richard Pipes kirjutab raamatus „Vixi: Memoirs of Non-Belonger”, et mitte kuulumise all peab ta silmas oma arvamusele kindlaks jäämist ning kollektiivse mõtlemise taunimist. Pipesi sõnul pole ta just seetõttu kuulunud ühtegi parteisse ega rühmitusse (Pipes 2003: 9). Ivanovi kasutatud mõiste *non-belonger* on pärit teisest allikast,⁶ millele autor viitab „Tuha” esmatrüki: „Lugesin Rushdie’t nagu mõned punkarid Bakuninit” (Ivanov 2010: 100). Ent 2011. aastal ilmunud kogumikus „Kopenhaga” on Ivanov jutustuse „Tuhk” põhjalikult ümber kirjutanud ning selles versioonis me Rushdie’t enam ei leia. Seevastu on tekstile lisatud autori seletus: „*Non-belonger* (ingl) – mitteliitunud; mingisse konkreetseesse kohta mitte kuuluv; võõras, kõrvaline” (Ivanov 2011a: 319). Kas mitte just see pole teatavat osa kriitikuid sundinud Ivanovi võrdlema Albert Camus’ga? Samas leidis Salman Rushdie vene keelde tõlkija sellele sõnale sobivama vaste – *неприкаянный*⁷ –, ja see määratlus iseloomustab kõige paremini Ivanovi jutustajast tegelaskuju. Rushdie nime nimetamata jättes on autor säilitanud oma mittekuuluvuse poetiseeritud filosoofia – *a man between* –, millele ta hiljem lisab kommentaari: inimene, kes ei kuulu kummassegi poolde, sõna-sõnalt: on selle ja teise vahel (Ivanov 2011a: 316). Vaevalt tunnetas Andrei Ivanov, et temast endast (lisaks tema hallile passile) saab veel ka *an author between*, kui Kultuurkapitali kirjanduspreemia žürii ei osanud tema eestindatud „Peotäit põrmu” paigutada mitte ühtegi kategooriasse. See jäi kõigi olemasolevate vahele! Või, nagu Eneken Laanes oma arutluses Ivanovi loomingu rahvusülesuse kohta mainis: antud situatsioonis muutus see romaan nähtamatuks (Laanes 2012).

Erinevalt Rakitini tsükli ja Skandinaavia saaga tegelastest teame kindlalt, kuhu kuuluvad Ivanovi romaani „Harbini ööliblikad” tegelased. Ehkki ajaloosündmused on taas teinud neist nii *non-belonger*’id (Eesti suhtes) kui ka *a man between*’id – kodakondsuseta isikud –, teavad nad väga hästi, kes nad on ja kuhu kuuluvad:

Ma ei saanud kaua aega aru, miks ma ei tunne – tuleb ikkagi öelda: ei lase võõrast maad oma luudesse ja üdise, vaid tilbandan siin nagu õhupall, ankurdatud ajutise elamislooga.... [---] Peterburi oli ja jääb linnaks, kus mu isa tegi päevapilte, linnaks, mida kirjeldasid Dostojevski, Gogol, Puškin, Blok, Belõi, see linn on asustatud tegelastega, kes on mu hingega kokku kasvanud (nemad ongi mina või siis – seal on mu meri, millest ma olen pärit nagu reptiil), Peterburi on kirjeldatud värvidega, sõnade kihtidega, aga Revel ei ole (Peetri kummitus, Jekaterinental, merekindlus, Bestužev-Marlinski – need on eile sõlmitud tutvused, aga mitte lapsepõlvesõbrad), Revel on minu jaoks veel kirjeldamata ning seetõttu on ta kummituslinn. Ma olen siin justkui läbisõidul.

(Ivanov 2013a: 191–192)

⁶ Ivanovi Rakitini ellujäämisrännakud sarnanevad eesti pagulaskirjanduses esineva *non-belonger*’i või mittekuuluvuse teemaga, millise leiame kas või Ilmar Talve „Juhansonireisi-des”, Karl Ristikivi „Hingede öös” jm. Me ei tohi unustada paguluse aega ja olusid erinevates teostes ega ka põgenemise põhjuseid, samas aga leidub neis piisavalt palju psühholoogilisi sarnasusi (vt lähemalt: Kirss 2014).

⁷ E. k ’rahutu, asuleidmatu’.

Meie huviorbiidis oleva kirjaniku tegelaskujud on räsitud hingega, nad on kõigest ilma jäänud, nad on kõigele lisaks veel ka nimetud, osal neist puudub kodutunne, nad elavad meeleheite ääremaal. Nende suhtumine reaalsusse – „mul pole kedagi vaja”, „inimesed koormavad mind” („Kriis”) ning „Inimolevused on ikka primitiivsed küll!” („Bizarre”) – võib viia õudust tekitava soovini tappa laps. Tegemist on aga groteskiga: „Hanumani....” meeleheitele viidud jutustaja soovib, et õhukese seina taga elav isa, kes iga päev peksab oma tüdarta Liisat, lööks ta juba maha, siis viidaks see tõbras põgenikelaagrist ära. Samas on arusaadav ka protagonistide meeleheite mõõtmatu sügavus, mille ainsaks päästerõngaks on end inimühiskonnast välja lülitada.

Vene kriitikul Julia Podlubnajal on õigus, kui ta nimetab Ivanovi esimese romaani poeetikat šokeerivaks. Samal ajal ta eksib, rääkides teoses esitatud „eksistentsiaalsest katastroofist kui illegaalse emigrandi tüüpilisest maailmatunnetusest” (Podlubnaja 2010). Ivanovi teoste sugulusest teiste pagulusest rääkivate teostega on kirjutanud ka mõned teised kriitikud, kasutades mõistet „emigrant” laiendatud tähenduses: nad kannavad selle mõtte üle tähtsamate tegelaste (vahel ka kirjaniku enda) sotsiaalsest kontiinumist eemaldumisele. Võiks isegi öelda, et kirjanik on alati ja kõikjal emigrant.

Ivanovi tegelaskujud on palju keerulisemad. Venemaa idülliline kujundlik võrdlus Atlantisega tema puhul ei toimi, sest hävinenud kodumaa Nõukogude Liit ei küündi mitte kuidagi ideaalini. Nii kirjanik ise kui ka tema „saaga” ja Rakitini tsükli jutustajad on sündinud Eestis.

Selle artikli raames oleks raske selgitada eestlaste eluolu nõukogude aastakümnetel, venelaste eluolu praeguses Eestis ning eestlaste ja venelaste omavahelisi suhteid. Rakitini tsükli kangelane hoiab eemale nii ühtedest kui ka teistest: „Ma ei saa aru, miks oli tarvis venelased eestlastest lahku lüüa ja korraldada see kadalipp passidega. Meie vahel puudub igasugune erinevus: mõlemad ühesugused silmakirjatsejad” (Ivanov 2010: 113). Ta saab haiget igast vähegi teravamast nurgast ja haavub igast järsemast sõnast, lubab lõpetada suhtlemise pea kõigiga: „End välja heita, lahkuda Meie ringist, saada Võõraks, muutuda väliseks ilminguks, vot seda peab tegema” (Ivanov 2012a: 10). Aeg-ajalt tundub, et ta elab mingis paralleelreaalsuses. Kaugeltki juhuslik pole jutustuses „Jahedus südame all” esinev vene eksiilfilosoofi Lev Šestovi „pinnatuse apoteos”. Ivanovi loomingus pole see filosoofiline termin, vaid reaalse jalgealuse puudumine ja võimatus seda leida. Jutt käib juurte puudumisest üleüldse, lämmatavast keskkonnast, mida kohtame vene emigrandist kirjaniku Boriss Poplavski⁸ romaanis „Pilvedelt koju”, kus kodu on keskkond kuskil maa ja taeva vahel, seal, kus elu pole võimalik. Nagu ka Rakitiniil:

Kõik on võõras. Sest ma ise olen võõras. Pole iseennast leidnud. Pole end leidnud ja... ei ole end leidnud... mis seal edasi oligi? [---] Kuigi tal oli pass taskus, teadis Stepan, et ta ei tunneks end kunagi koduselt. Mitte kusagil. (Ivanov 2012a: 22)

Just selles meeolus, mitte aga sarnastes fraasides ja kujundites, järgib Ivanov Vladimir Nabokovi eeskujul, kes oli kogu oma eksiilielu vältel rõhutatult „kodutu”. Kuigi just siin on ka kardinaalsed erinevused: Nabokovi selja taha jäävad siiski maapind, juured, Venemaa, see, mida Ivanovil ei ole ega

⁸ Kirjanik Boriss Poplavskilt on pärit ka „Harbini ööliblikate” tegelase Boriss Rebrovi eesnimi.

saagi olla. Nabokov on meisterlik ja eneses kindel imagoloogimeister, kes oskab filigraanselt luua kerguse, lennukuse, kaalutuse tunnet: „Tundub, et ma ei kuulu mitte ühegi selgelt piiritletud kontinendi juurde. Olen Atlandi kohal lendlev sulgpall, nii erk ja helesinine oma isiklikus taevas, kaugel kõikidest tuvipesadest ja laskmiseks lennutatavatest taldrikutest” (Levie 2009: 413).

Ivanovil, tema kangelasel, on kõik peaaegu samamoodi – sama taevas, sama kaalutu olek:

Kuid niipea, kui ma jään iseendaga üksi, libiseb kogu see koli minult mürinal maha ja ma ujun sõnatult pooliti läbipaistvas tolmupilves, mida laseb paista pilvedest läbitunginud päikesekiir. Tolm – see on kõik, mis minus on, tolm – see on kõik, millega saan täita pikad ajatühikud, imelised augud meie rohmakalt kokkulöödud krobeda tegelikkuse laudseinas. (Ivanov 2011d: 157)

Ainult et „tolmupilv” on „peotäie põrmu” sünonüüm (seda enam, et esi- neb samanimelises romaanis), väljaspool loomingut ümbritseb kangelast aga raskekujuline mõttetu olematus. Samas õigustab looming kõike. See on ainus koht maailmas, kus kangelane on olemas, ta saab eralduda, end sirgu ajada:

Vahel ma mõtlen, kui vilets oleks mu elu, kui mul poleks seda salapaika, kuhu saan end tervenisti ära peita... kui miskit peaks juhtuma – impotentsus, lahus- tus, lahkkelid, töötus, osaline halvatus – saan ma minna kujuteldavasse maailma... lonkida tänavaeskiiside küütluses... udusel järvel lugeda puude kähari- rusi... lihtsalt istuda nimetus Berliini pargis... kus koidik pühitseb künkaid... (Ivanov 2012b: 192)

Looming on „üksikinimese mäng ainult endale” (Ivanov 2012a: 55). Nende sõnade tagant paistab maailmakirjandusest tuttav tegelikkuse eest elevandi- luust torni varjuv romantiline luuletaja. Pole juurdepääsmatuid torne, hirmu ja meeleheite eest pole võimalik varjuda. Mälestusväärusel 1991. aastal vajub äärelinnas, kus „Tuha” minategelane elab, üks „kõige äärepoolsem ning ammu elaniketa maja” mingisse mülkasse (Ivanov 2010: 58). Ka ta ise saab alles ta- gantjärele aru, kui võrd sümboolne see oli: „... ning kõik läks segi ja kaotas järsk- ku mõtte” (Ivanov 2010: 58). Jutustuses kirjeldatud äärelinn, kus „[m]ajad li- bisesid kogu aeg, vähehaaval nõlvakust alla” (Ivanov 2010: 55), ja selle „libise- mise” lõpptulemus nimetatud aastal – kõik see kujutab teatavat alternatiivset ajalookirjutust: kõige äärepoolsem NSV Liidu regioon (Baltikum ja Eesti seal hulgas) on vaikselt liikunud taasiseseisvumise teed, millega just 1991. aastal lõhuti suur vennalike rahvaste pere. Andres Kurg kirjutab, et „süsteemi kokkuvarisemine, vanade väärtuste kahtluse alla seadmine ja seniste tugi- punktide kadumine” (Kurg 2010: 201) tabasid viimast nõukogude põlvkonda ootamatult, ning lisab, et „...mitte ainult väärtussüsteem ja institutsioonid ei kukkunud kokku, vaid ka see koht, millega ennast identifitseeriti, muutus ühel hetkel võõraks ning alles jäi väga vähe sellist, mis oleks lubanud luua alternatiivseid ruumistusi domineeriva korra sees” (Kurg 2010: 201).

Ääremaal, tillukeses riigis

Toonaseid sündmusi ja Eesti ääremaastaatust kirjeldas „Harbini ööliblikate” tegelane Sundukov:

Me elame siin ääremaal, tillukeses riigis, mis võib iga hetk saada tühiseks kaardiks suurte mängurite tähtsas mängus, ja kelle poolel olete siis teie? Kes teid maha laseb või maha matab? Mõelge selle peale! Kalmistud pühitakse maamunalt, kirikuid juba lammutatakse, arhiive põletatakse, inimesed mädanavad vanglates, kõik unustatakse, kes teid enam mäletab! (Ivanov 2013a: 280)

Mis veelgi huvitavam, jutuajamise käigus jõutakse vaimusilmas teatava venelase stereotüübi loonud eestlaste jaoks võib-olla pisut ootamatu võrdluseni:

Isegi kui hetkeks kujutleda sellist võimalust..., et tulevasel vene emigrandil tekib saja aasta pärast tahtmine tagasi pöörduda või sulada kokku Venemaal elanud venelasega, siis vaat mida ma teile ütlen: neist esimene ei ole enam venelane, aga teine on niivõrd tülgastav inimeseliik, et nad ei hakka teineteist iial mõistma! Venemaa mädaneb bolševike all ära.... Venemaa lakkab olemast! (Ivanov 2013a: 280–281)

Ning uus lahkumine pärast 1991. aasta sündmusi „Tuhas” on „elus lootuse kaotanud inimese⁹ väljaränd maalt, kus teda enam ei vajata ja kus teda enam miski kinni ei hoi, ning süsteemist, mis on talle vastumeelne” (Kurg 2010: 199).

Niisama tähenduslik on Ivanovil veel üks katastroofiline sündmus: Rakitini naisel Leenal sureb laps üsas kaheksandal raseduskuul. Jutustaja ja tema naise õudust ja valu on üksikasjalikult kirjeldatud „Peotäies põrmus”, kuid mitte ükski jutustus ei suuda adekvaatselt edasi anda emaüsas toimuva – pahupidise situatsiooni, ekstsessi – traagilist tähendust. Loode põrmustub üsas, mille loodus löi vilja kandma, elu uuendama. Vaatamata sellele, et naine juba teab, et laps on surnud, tuleb tal siiski sünnitada. Murest ja tühjustundest muserdatud Rakitin ei taha põhimõtteliselt näha tema ümber pulbitsevaid kirgi. Tema elu purunemine langeb kokku 2007. aastal valitsuse läbiviidud pronkssõduri teisaldamisega Tallinna kesklinnast sõjaväekalmistule. Aktsioon lõppes n-ö pronksiöö mässuga ja löi Eesti ühiskonna kahte lehte. Heas kirjanduses ei ole juhuslikkust, pidevalt toimub tähenduste lisamine. Parafraseerides Aleksander Bloki luulelist määratlust – „Igasugune luuletus on mõnede sõnateravikele tõmmatud loor. Need sõnad helklevad tähtedena. Tänu neile eksisteerib luuletus” (Blok 1971: 147) –, võib öelda, et Ivanovi *non-belonger*’i teravikud (vähemalt Rakitini tsükliks) on murdelised, ühiskondlikud sündmused. Kuulutagu kangeline pealegi ümbritseva maailma ebameeldivust – meie ees on ilmselge kognitiivne dissonants.

Viimane on seletatav prantsuse filosoofi Jacques Lacani peeglistaadiumi (pr *stade du miroir*) kontekstis. Selle mõistmisel on olulised kaks fenomeni: arusaamine ja võõrandumine. „Mõlemad fenomenid on omavahel seotud iseenda ja teise suhete dialektikaga. Endast võõrandumine vajab teise tunnustust” (Mazin 2005: 47). Kirjaniku jaoks, kes üritab ära tunda ja saavutada kõrgemat olemist, loob kujundeid ning seejärel need võõranduvad oma loojast, on see väide võrdne seadusega. Vastavalt Lacani mõttele on peeglistaadium vajalik eneseni jõudmiseks: „Püüdes jõuda iseendani, eksisteerib inimene milleski

⁹ Vahur Afanasjev nimetas neid „impeeriumi vaeslasteks” (vt Afanasjev 2010).

radikaalselt erinevas – iseenda kujundites, mis hakkavad muutuma vastavalt sekundaarse samastumise mehhanismile ja kordavad „peeglistaadiumis” omandatud kogemusi. [---] Ainus, mis hoiab inimeses tallel „mentaalset püsivust”, on ta enda terviklik tunnetus, mis seob kokku samastumiste mosaiigi ega lase ennast teiseга ära segada” (Suslova 1998: 157). See kõik on vajalik, mõistmaks Ivanovi tegelaskujude autobiograafilisuse taset ja toda t e i s t, kes ta heaks kiidab.

Ivanovilt on pidevalt küsitud, kui autobiograafilised on tema tegelased. Tegelikult elas ka tema, nii nagu Skandinaavia saaga jutustajagi, mitu aastat Taanis ning sarnaselt Rakitinile on ta kirjanik ja Tallinna vene rahvusest elanik. Erinevas sõnastuses on Ivanov korranud aksioomi, et autor ei võrdu oma tegelaskujuga. On kirjanikke, kelle puhul ei teki isegi küsimust tegelaskujude sarnasuses autoriga, ent Ivanovi loomingu on peeglistaadiumil põhimõtteline tähendus. Ja mitte ainult sellepärast, et sõna „peegel” kandub nii otseses kui ka metafoorses tähenduses ühest teosest teise, esinedes praktiliselt kõigis, vaid ka seetõttu, et Ivanovi proosa, erinevalt paljude teiste loomingu, annab märku sellest, et „just teine kehtestab minu „mina”. Just teine saab mind tunnistada” (Mazin 2005: 108).

On üllatav, kui kiiresti kujunes Ivanovist juhtiv vene kirjanik Eestis. Tema teoseid tõlgitakse pidevalt. Viimati, 2014. aasta novembris ilmus kirjastuselt Varrak tema romaan „Bizarre”. Ivanovi loomingu üle vaieldakse, arutletakse, ta on eestikeelse kirjutava pressis tähelepanu all. Arvestades vene preemiade tulva, seda, kuidas ja millise tähelepanuga võeti vastu „Hanumani...” tõlge saksa keelde ja lavastus Hamburgi Thalia teatris, vallutab kirjanik ka neid „teisi” lugejaid, kelle jaoks pole olulised rahvuslikud kriteeriumid, vaid tekstid, mitte vastavus tegelikkusele, vaid Ivanovi omapärasel, ent selgelt äratuntavas keeles loodud eriline eksistentsiaalne proosa. Eesti lugejale pakub Ivanovi teostes esmajoonelise huvi see „teiste” maailm ehk just siinsed venelased ja nende hingeelu: kirjanik avab nende ees täiesti uue maailma ja uued arusaamad, sh selle, et: „Lihtsam on olla moslem kui Eestimaa venelane!” (Ivanov 2011d: 153).¹⁰ Paljude eesti lugejate jaoks teeb Ivanovi vastuvõetavaks, isegi „...võluvaks „üleliigse inimese” eneseiroonia, mis lubab tal ausalt nii ennast kui ka rahvuskaaslasti kujutada kui absurdkoomilisi tegelasi. Tüüpe, keda normaalne eurooplane ei suuda iialgi mõista” (Vint 2010). „Ta ei moraliseeri, ei näita näpuga, ei vali pooli, kuid just seetõttu peitub tema raamatutes kriitika, mis puudutab meid kõiki. [---] Ivanov ei ole kindlasti kerge ega helge lugemine. Tema tekstid on küll elegantsed ja iroonilised, nad võivad olla kohati isegi naljakad, kuid kokkuvõttes jäävad nad alati torkivaks ja ebamugavaks...” (Jüristo 2013: 48, 49).

Hirm, valu, häbi

Ainult murega tunnen ma solidaarsust.

Jossif Brodski „Ma sisenesin metslooma asemel puuri...”

Dmitri Bavliskile antud intervjuus räägib kirjanik sellest, milliseid nõudmisi ta esitab oma erilisele kaasvestlejale – lugejale: „Ma ei vaja juhuslikku lugejat seal, kus Hanumani silmis helgivad pisarad! Seal ma unistan lugejast, kellel

¹⁰ Vt selle kohta Arno Oja komparativistlikku artiklit „Elu võimalikkusest ahermaal” (Oja 2012).

tulevad samas kohas pisarad silma! Ma olen väga emotsionaalne inimene: kuidas tunnen, nii ka kirjutan. Ma ei taha näidata oma arme ükskõik kelle ees. Ma ei ole enesepaljastaja” (Bavilski 2010).

Ivanov on kujundanud hargneva kaitsesüsteemi, mis aeg-ajalt ja näiliselt kaldub suisa täieliku tundetuseni „teise” suhtes, tema tegelaskujud nutavad iseenda hädade üle ainult koos nendega, kes on täiesti väljapääsmatus olukorras. Äärmise piirini kaldub see nutt kahes stseenis: kui romaani „Peotäis põrmu” jutustaja üritab lohutada äsja lapse kaotanud naist ja kui jutustuse „Jahedus südame all” poisikesest minategelane piilub pööningu hõredate laudade vahelt kõverat ja kohmakat eesti tüdrukut hüüdnimega Nõid, keda poisid äsja hoovis kiusasid:

... ma liibusin pööningu räpase põranda vastu..., et näha teda tervenisti, teda häbistatut, musta... Ma piilusin teda, püüdes samal ajal otsustada, mida ma ootan: kas ootan seda, millal ta hakkab riideid vahetama, või tahan olla kindel, et ta ei lähe minu peale kaebama ning minu nime ei mainita teiste hulgas... Ent kedagi ei olnud, ta oli üksi. Ta heitis voodisse ja nuttis tükk aega kogu südamest. Pärast jäi vait, lebas veidi, võttis oma mängutoosi, avas selle, keeras üles ja, nagu alati, laulis sellega kaasa...

Geld ist weg, Mäd'l ist weg, Augustin!

Alles ist hin!

O, du lieber Augustin!¹¹

Siinkohal puhkesin ka mina nutma – ma ei tea isegi miks; pigistasin käed rusikasse, surusin hambad risti, mind läbistas kaastunne selle tüdruku, iseenda, kõigi meie hoovide vastu, kus me sihitult ringi jookseme. Kõik on ilmaasjata! Me ripume asjatult õunapuude küljes. Asjatult käime koolis. Asjatult hiilime PBL-i¹² mängima. [---] Järsku sain aru meie elu, meie viha mõttetusest. Mul hakkas häbi, tõsiselt häbi... [---] Oh, ootamatult mõistsin, milline üksildane ja õnnetu olevus on seal all, ja mina ei saa teda mitte millegagi, millegagi mitte kunagi aidata! Sain aru: milline üksildane olevus lebab siin mustuses, sellel pööningu põrandal, ja ka ennast ei saa ma mitte kunagi, mitte kuidagi aidata! Sest me kõik oleme maha jäetud... Piinava täpsusega – silmis hakkas värelema ja kurku pitsitama – tundsin, et minu elus puudub mingi Suur Tähendus. Ta oli tühi. [---] All hoovas katkendlik, meeldejääv meloodia, kurvalt voolasid õrnad noodid, tüdruku summutatud hääl laulis nuuksudes kaasa. Meeleheide lämmatas mind, ma nutsin ja ümisesin vaikselt kaasa.... (Ivanov 2012c: 89–90)

Aleksandr Vvedenski formuleeritud loomingu kolme põhiteema – aeg, surm ja Jumal – asemel pakub Ivanov intervjuus Bavilskile välja oma loomingu kolm peamist katalüsaatorit – hirm, valu, häbi.

*

Novelli kompositsioon sõltub suuresti sellest, missugust osa mängib tema ehituses autori isiklik kõnetoon...

Boriss Eichenbaum „Kuidas on tehtud Gogoli „Sinel””

¹¹ Raha on läinud, tüdruk on läinud, Augustin! / Kõik on läinud! / Oo, sa kallis Augustin! – I. B. ja A. M.

¹² Endine Punalipulise Balti laevastiku staadion Skoone bastioni all. – I. B. ja A. M.

Kui vaadata seda, kuidas on tehtud Andrei Ivanovi proosa, siis esimene nähtav ja ühtlasi peamine isiklik u k õ n e t o o n i element on see, millise surve ja rõhuga ta looming lugejat tabab. Surve, mille alla kirjanik ise sattus, luues eimillemiski rahvarohke maailma, kordub lugejas.

Üldiselt on katsed määratleda ja võrrelda peaaegu alati ebaõnnestunud. Autori sõnul on „Hanumani...” peetud reisikirjaks, kuid see on *quasi*-reisikiri, nagu ka teoses kirjeldatud teekond on *quasi*-teekond. Jah, „sõber india-lane” Hanuman, kelle saapataldade alla jääb maailmaruum, üritab pääseda Taani Lollandi saare muinasjutulisse meelelahutusmaailma. Ent jutustaja, kes nimetab ennast Jevgeniks või Juudžiniks (eestikeelses variandis – Eugen), ei kiirusta kuhugi. Tema tegutsemisvektor on aeg. Viie aasta jooksul ei tohi ta naasta Tallinna, möödaminnes annab ta mõista, et seal ähvardab teda miski. Osa kriitikutest on selles teoses ära tundnud kelmiromaani jooni, mis on ka üsna põhjendatud, ehkki „Hanumani...” võiks määratleda ka ellujäämisromaanina. Kaks illegaali elavad põgenikelaagris pideva paljastamis- ja väljasaatmishirmu all. Neid saadab nälg, lähedal asuvate põldude hais, vaesus, nad nüristavad end narkootikumide ja alkoholiga. Lugesdes romaani, tundub, et Hanumani ja Jevgeni eluraskuste kirjeldus kallab lugeja üle ängistuse, lootusetuse ja absurdsusega:

Tõeline elu lakkas niipea, kui ma ärkasin. Mõistus läks looja. Algas hullumeelus. Tunnete tuhmus. Kaos. Anarhia. Vaimusegadus. [...] Hommik kordus igas koridorikäänakus, igas uksekriiksatuses, igas hingeohkes, igas linnuhuikes, igas vetsupoti solinas. See oli alati ühesugune, kuni kõige tühisema detailini. See oli sedavõrd üheülbane, et ajas liikumise tunne haihtus. Oli ühesama päeva kordumine. Nagu katkine plaat, mis keerleb muudkui sama koha peal. Hei, sina seal, lükka nõela edasi! Kõik siin rõhus, painas, pures, õhutas põgenema, pani proovile, ajas hulluks. (Ivanov 2012d: 62)

Ent kõige pingelisematel hetkedel joonistab autor juveliiri täpsusega välja kõrguste astmestiku – dramaatilistest, võib isegi öelda traagilistest olukordadest koomiliste kujundite ja situatsioonideni. Ühes intervjuus on Ivanov seda nimetanud „ümbritseva õuduse naeruvääristamiseks” (Voltšek 2010). Ideaalseks näiteks, mis haakub ka vene kirjandusega, võib siin pidada lugu sellest, kuidas Hanuman loob šaurma eeskujul *chapatilla*:

...kui keerata chapati sisse liha, salatit ja tomatit, siis on tulemuseks midagi šaurma- või tortiljalaadset. [...] Geniaalne! Ta unistas autoriõigustest, einbaaride ketist Hanuman ja Pojad ning tema peas heljus midagi veel, suisa globaalse mastaabiga projekt.... (Ivanov 2012d: 368–369)

Tõeline löök tabab teda aga hetkel, kui ta näeb Chapatilla restorani Oden-ses. Agressiivsed katsed kaitsta oma autoriõigusi lõpevad sellega, et restorani töötajad nimetavad Hanumani kuutõbiseks, maniakiks, skisofreenikuks, sest söögikoht on olemas olnud juba üle kümne aasta.

XX sajandi esimese poole tuntud vene kirjanik Aleksei Remizov on öelnud, et maailmas on nii teravapilgulisi kui ka n-ö hea kuulmisega kirjanikke. Ivanov on aga tundlik ja impulsiivne kirjanik, kes ühtviisi pingsalt vaatleb ja kuulatab maailma.

Häälte maailm

Millest Ivanov oma maailma loob? Helidest, häälikutest. Jutustaja, kes sattus võõrasse ja võõrastavasse Kopenhaagenisse, hakkas oma „Kopenhagat” häältest kokku panema. See on sümfoonია sünd:

Panin Kopenhaga enda jaoks kokku, lootes juhusele; liikusin hääle suunas nagu pime, sattusin imelikesse kohtadesse ja kuulasin kinnisilmi. [---] imesin endasse õhku, püüdsin lindude sädina peenikesi niite, imasin endasse samumude kõla, ämblikuvõrkude kahinat, busside ohkeid, otsekui mööda jääd kihutava rongi ühtlast kulgu... [---] Oo, keegi veel pole olnud nii lähedal linna südametuksetele kui mina! Minust sai tema kardiogramm! Ma avasin end ta hingamisele, lubasin tal end alla neelata ning hakkasin ujuma mööda tema kapillaare...

Astusin sisse kauplustesse, esitasin küsimusi inglise keeles, kuulasin vastuseid, kattes silmad peopesaga [---] kuulasin ja segasin helisid oma sümfooniassa, salvestasin neid mälus, mängisin neid pikalt endale ette, vastused kilustasin, lõhkusin osadeks, põimisin, väänasin, muutsin nad metsasarvedeks, oboedeks, flöötideks, lõin midagi imepärast, sõnad muutusid jääpurika otsast tilkuvateks piiskadeks [---] hüüdsõnad muutusid paukkonfettideks või sähvatusteks, mõned fraasid looklesid vääneldes ja muutusid klaviirimenuetiks, mis tungis läbi linnamülgaste nuuksetest, lörinast, süljelärakatest, laksakatest, jalgade lohinast, naeruturtsakutest ja karjetest perroonil... (Ivanov 2011c: 12–13)

Ja otse loomulikult ütleme, et kirjanikul on „kõrvad”. Ent kuidas näeb selline „kõrvadega” inimene maailma? Kujundites: „Lumi langes ja langes, kriipsutades ruumi läbi” („Hanumani...”); „Odense oli lompidega klaasitud” („Kopenhaga”); „Kibuvitsapöösast raskejalgseks jäänud tara” („Tuhk”); „Mantli joobnud laip jalatsihunnikus”, „Neil jooksis üle tee kari kuivi lehti nagu kari hiiri” („Kriis”); „Puud külvasid paanikat, kriimustasid õhku, joonestasid signaale nagu kurtummad!” („Batüskaaf”); „Istus ja vaatas, kuidas lehestik päikesejänestena puhastab kingi”, „Kajakad keerasid viiulid sisse, tõmbasid hõlmad koomale ja tõusid lendu, lõhestades tiibadega udust kaugust” („Öö Saint-Cloud’s”). Meie ütleme selle kohta: oi, kui terava pilguga ta on.

Ent ta on ka helilooja ja kunstnik. Ja kirjanik on ta ka. „Ta peseb sõnu nagu klaasi / ja selles peitub meie töö” (Samoilov 2010: 182), ka Ivanov peseb sõnad klaaspuhtaks, heidab pilgu nende sisse ja kuulatab neid, katsub neid kätega ja paigutab nad siis kuhugi. Ta hiilib sõnadele ligi ja võtab neid sõnast, ta mängib nendega ja imetleb neid: „Hanuman söimas ... nii ägedalt ja vihaselt, et oleks äärepealt omal keele suust välja sõimanud, nagu nätsu välja sülitatud!” („Hanumani...”); „Klaus astus läbi, rietas end tätoveeringuteni lahiti”¹³ („Tuhk”); „Tal õnnestus kõige peale sülitada ja sülitada nii täpselt, nagu keegi teine poleks suutnudki” („Jahedus südame all”). Hanumani puhul¹⁴ on see sõnamäng lõputu: Hanumantšo, suursugususe hanumaania, hanumambo, hanumanjakk („Hanumani...”), Hanni, Hanumin, Hanumbad („Rice-n-curry”).

¹³ Esialgses versioonis seda lauset ei olnud, mistõttu puudub see ka eestikeelses Loomingu Raamatukogu variandis.

¹⁴ Hanuman on hinduismis ahvjumal ning „Ramayana” üks kesksetest tegelastest.

Alguses oli sõna

Andrei Ivanov oli 2010. aastal ootamatult välja ilmunud „must hobune” Vene Bookeri finaalis, talle sai osaks läbi hammaste pigistatud kiitus originaalse keelekasutuse eest, mis mõjus aga peaaegu söimuna, samas on ta vene kirjanik, kes on lugenud ja kogunud endasse kõike ja kõikjalt. Kelle kõigi nimedid me tema loomingus ka ei kohta: Søren Kierkegaard ja Lev Šestov, Knut Hamsun oma „Näljaga”, Carlos Castaneda ja Marusja Klimova, Irvine Welsh, Ettore Schmitz... Küsimusele „Kas on mõni autor või raamat, mis võtab teil hinge kinni?” vastates ei maini ta ühegi vene kirjaniku nime: „Gerard Reve, Louis-Ferdinand Céline, Jean Genet, Pierre Guyotat...” (Karajev 2010).

„Kui detailselt mõtlete te oma tulevase teoseid läbi?” küsitakse sageli Ivanovi käest. Vastuseks kõlab: „Väga detailselt.” Tõepoolest, piisab vaid, kui vaadata tema mängu teoste pealkirjadega. Siin mõistame, et autor on laotanud oma võrgu vägagi laiali ning juba esimese teose lõppedes teab ta, mis saab edasi. „Hanumani teekonnas Lollandile” sisalduvad nii „Bizarre” („Mind ümbritsev reaalsus, mida tunnetasin oma põletikulises olekus ootamatult teravalt, oli ootamatult bizarre”¹⁵) kui ka „Batüskaaf” – „Äkitsi vajus mulle äng peale; tugevnes tunne, nagu laskuksin ma kuhugi batüskaafis” (Ivanov 2012d: 107). Sõnad *bizarre* ja *batüskaaf* on olemas ka „Tuhas”, *bizarre* veel ka „Peotäies põrmu”, „Jaheduses südame all” ja poemis „Öö Saint-Cloud’s”. Viimast omakorda mainitakse „Jaheduses südame all”. „Batüskaafis”, mida autor kirjutas „Harbini ööliblikatega” samal ajal, esineb sõna *ööliblikad* kahel korral ja mõlemal juhul romantilises õhkkonnas („Ta sõidutas meid oma päevinäinud Fordiga (kurbade silmade ja seletamatut värvi Ford Transit) – ta kulges öös kui ööliblikas”).

Omamoodi seos on ka „Peotäie põrmu” ja „Harbini ööliblikate” vahel. Nimelt aprillirahutuste päevil räägib baaris keegi nimetu nahkmantlis tegelane Jude-nitši Loodearmeest, selle saatusest, oma eestiaegsest päritolust ja küüditamisest (Ivanov 2011d: 272–273). Need ja paljud muud 1920.–1930. aastatel Eestis elanud vene kogukonnaga seotud teemad on olulised ka „Harbini ööliblikates”.

Iroonilise virtuooslikkusega parafraaseerib ta Shakespeare’i tuntud fraasi „Miski on mäda Taani riigis”: „„Taani on roisku läinud,” sedastas ta [Hanuman – *I.B.* ja *A.M.*]. „Terve riik mädaneb nagu laip”” (Ivanov 2012d: 62). Tõsi küll, kõike seda mainib ta põldudelt kerkiva vänge väetisehaisu peale.

Loomulikult on Ivanovil tajutav ühishingamine vene kirjandusega. Seda näeme „kiljatavas pääsukeses”, mis viitab Nabokovi luuletusele „Pääsuke”. Jällegi nabokovlik hüüatus: „Ei mingit sümboolikat! Ei mingit konkreet-sust! Ma ei taha lippe, riike, hümne!” (Ivanov 2011a: 336).¹⁶ Poemi „Öö Saint-Cloud’s” tegelaskuju teadvusekaotuse kirjelduses leiame Saša Sokolovi stiiliseeritud intonatsiooni: „Keha kohal seisti ja arutleti. [---] Kandraam. Siia. Pauhh. Just praegu kõigi silme ees. Mida sellistel puhkudel. Sellisel juhul tehakse. Kukkus ja löi puruks” (Ivanov 2012b: 129). Ent pisut hiljem tuleb võõras sõna siiski esile: „...laste hääled hämara jõe kohal – ära küsi, mis jõgi... ma ei tea... ei tea mina... või, noh, ütleme, nagu vanas heas romaanis: „jõge nimetatakse”, ja kogu lugu...” (Ivanov 2012b: 161).

¹⁵ Antud juhul on tehtud uus eestikeelne tõlge, kuna 2012. aastal ilmunud tõlkest oli meile vajalik seos välja jäänud.

¹⁶ Võrdle: „Portraits of the head of the government should not exceed a postage stamp in size. No torture and no executions” (Toffler 1964).

Rütm

Ivanovi sõna allub rütmile, mida tunnetame tema originaaltekste lugedes. Me viibime sõna sünni, inspiratsiooni, ülekülluse juures. Rütm on mässitud korduste rüüsse, autor mängib tekstiga: mõtleb selle välja, tõmbab mõttekäigu maha, kuid ei jäta seda ära, vaid kooskõlas Derrida mõttekäiguga (Derrida 1987), salvestab selle kirjutatusse. Kordused pole tingimata leksikaalsed, fraasid võivad olla ühtviisi (või sarnaselt) üles ehitatud:

Temas eksles alati mingi meloodia, mida ta peitis kõikide eest tihedalt kokkupigistatud huulte taha, varjas tuule ja ilma eest, tümpsutas salamisi kord üht, kord teist jalga. Võitles iga noodi eest. Kuid tuul rebis huultelt sõnu. Mühin ronis pealuusse. Täitis teda võõrusega. Rebis rinnakorvist rütmi välja. Sõitis transportöörina hinge. Kihutas rollerina südamesse. (Ivanov 2012d: 8–9)

Toimub rütmi kokkusurumine:

Me tühjendasime peenrahapurke peremehetutel maasika-, redise-, porru-, lillelettidel; aususele toetuvaid müügilette sattus ette päris sagedasti, kuid raha oli seal vähe, kõndimist oli palju... Me ajasime taskusse kõike, mis näppu jäi, ja löntsisime edasi, krõmpsutades porgandeid, rediseid... Hanuman kõlistas taskus münte, pomisedes, et juba on taskupõhja peenraha sigenenud, asi seegi, asi seegi... Me jõime külma piima talunike külmkappidest, mis olid täpselt samamoodi tee äärde pandud, ajasime juustu ja münte taskusse, kiirustasime teelt jalga laskma. (Ivanov 2012d: 25)

Esineb pikki instrumentaalsooloseid:

Siin on sulle ürgne hirm, mis jälitanud inimsugu Maale tekkimise aegadest peale; ja lämmatavad nõrdimus-, solvumis-, kadedustunne; ja piibellik hirm jääda elu lõpuni tõrjutuks; ja nii moodne, kuid siiski valus nostalgia; legendaarne üksindustunne; päevast päeva raskemaks muutuv mälestustekoorem; müürina kerkiv maailma viha; enesehaletsus; alandus ja alandumisvalmidus; põlgus iseenda ja veel rohkem kõigi teiste vastu; bürokraatiapress; oskus muutada tema surve all mitte millekski ja jätkata kahanemist lõpmatuseni; oskus mõõta enda peal kõigi inimese tõeliste vooruste lõputut kahanemist; muutuda neist kõigist alatiseks vabaks; muutuda väiksemaks kui mitte miski; hoomata, kui piiritu on viha kogu ülejäänud maailma vastu; puhtakujuline meeletu korruptatsioon paheliste kavatsustega, ja nii edasi ja nii edasi... Kõik need tavalised sümptomid, mis kirjutatud iga asülandi näkku ja mille järgi saab teda põliselanike hulgast välja peilida sama hõlpsalt nagu hepatiidihaike selle kollasuse järgi. (Ivanov 2012d: 63)

See on äratuntav rokirütm, kogu tema metsiku energiaga, tema *drive*'iga, mis haarab, tõmbab ja viib endaga kaasa, vabastades kõigest ümbritsevast. „Mul hakkab seda laadi piirideta ja pulbitseva energiaga kokku puutudes katus sõitma,“ ütles Rakitin, kui võrdles end „Tuhas“ oma isaga (Ivanov 2010: 85). Energia pulbitseb autoris nii tugevalt, et ta aina loob „tekste tekstis“, lahelt jagades paradokse, groteske, enneolematuid imeasju – tsükli keskne kuju Stepan Rakitin mõtles näiteks välja kammertooniga inimese, kes häälestab ja parandab inimesi nagu muusikainstrumente.

„Olemise aines”

Milline neljast stiihiast tuleks valida tegelaskuju jaoks, kes elab eraklikku, vahel suisa kummituslikku elu? Õhk on liialt elutu, ent maa – liialt materiaalne. Ivanov on oma kangelastele andnud vaat et ainsa „olemise ainese”, milline vastab täielikult nende elus valitseva meeleheite tasemele. See on tolm, põrm, tuhk. See aines ilmneb juba pealkirjades „Tuhk” ja „Peotäis põrmu”. Seda on isegi estetiseeritud:

Kui kerge on kokku ajada, justkui udusuled. Nii kerge, et ei saa kühveldadagi... Lõpmatult kerge asi, puudutusest tõuseb lendu [„olemise talumatu kergus”]. Valgustad laternaga – lebab seal maas justkui loom koopas, läigatab, nagu karvakasukaga, liigutab, justkui hingab. Tood kühvli, tema aga justkui sosistaks. Ei tunne mitte midagi. Ei mingit räbu. Ainult tolm. (Ivanov 2011a: 222)

See aines räägib argisest – tolm, mis keerleb lasteaia põrandal („Tuhk”), või maapind puukoolis, kus kasvatatakse jõulukuuski: „Muld on kui põlenud, kuivab, võtad kätte – ta on kui tolm. Surnud muld, ja kauaks” (Ivanov 2011a: 206). Ka siin vallandab määratlus „surnud” terve rea assotsiatsioone: hommi-kuti tõusevad inimesed „omaenese voodi põrmust” ja haukavad „surmaraamatu tolm, segades hommikukohvi” (Ivanov 2011b: 166). Viimane kujunditest on pärit Freddy laulust novellis „Neljas pööre”.

Maailm on koht, kus kihutavad ringi tolm, tuhk ja põrm. See „olemise aines” asendab inimest: „Tema sõnades kõlas miskit kabinetlikku, näis, et ta hääli oli muutunud tolmusemaks” (Ivanov 2011d: 11); „Olen seestpoolt ära põlenud. Kui minu sees midagi on veel alles jäänud, siis, noh, ainult tuhk” (Ivanov 2010: 122). Kõige lootusetum lõpp on romaanis „Peotäis põrmu”. Need on kangelase mõtted pärast tema surnult sündinud lapse matuseid:

Arvestasin ruttu kokku, kui palju aega oli kulunud vanaisa surmast. Kolm aastat, neli kuud ja veel veidi. See jäi kuidagiviisi meelde ja sobitus sujuvalt selle peotäie põrmuga, mille olime maha matnud. Kuidagi kergem hakkas. Nagu poleks nende kolme aasta ja nelja kuu jooksul midagi hullu juhtunud. Kõik need valud, kõik need inimesed, keda olin kolme aasta jooksul kohanud, põhjanud, vihanud, töökohad, mille olin leidnud ja kust ära tulnud, kliendid, faksid, kirjad, telefonikõned, krambid, südamelöögid, irved, kadedad pilgud, kuulujutud – olime selle kõik just äsja maha matnud. See kõik on peotäis põrmu, peotäis põrmu ja ei midagi muud, üldse mitte midagi. (Ivanov 2011d: 287)

Paljurahvuselisus ja eksootika

Aga mina avasin teile nii palju luuletuste laekaid.

Vladimir Majakovski „Sähke!”

Andrei Ivanovi maailm on tihedalt rahvastatud, võib isegi öelda – ülerahvastatud. Skandinaavia saagas domineerib paljurahvuselisus ja eksootika. Põgenikelaagris elavad nepaallased, hiinlased, serblased, afgaan Shah Mahmoud, õudne kriminaal Aršak, mustlased, grusiinid, neeger-juuksur Jean-Claude, iirlane Hugh, neile lisanduvad mitte vähem kummalised laagrivälised tegelased. „Tuhas” on vana lagunenud loss ja hipiküla selle lähedal; „Hanumanis....”

– kohtlane taanlasest mister Winterskov,¹⁷ kes on lossis oma tiiva alla võtnud jutustaja, ning veidrik taanlane Svenaage, kes viskas talle 800 dollarit Peterburist esimese armastuse otsimiseks... Sealsamas kõrval on virtuoosselt lahtikirjutatud Potapov (üks lemmiktegelasi, kes kutsub jutustajas ja ka lugejas esile viha; ta esineb mitmes teoses, kuni jutustuses „Neljas pööre” „haihtub kui kummitus”), tema naine Maša, alaealine tütar Liisa ja mingi justkui sugulane Ivan. Need on tegelased vene kirjandusest ja rahvaluulest: Mihhail Potapov (vene muinasjuttude karu naljatlev hüüdnimi Mihhailo Potapõtš), Maša, osaline paaris Maša ja karu; pidevalt isa pärast kannatav vaene Liisa, kes on pärit XVIII sajandi tuntuima vene kirjaniku Nikolai Karamzini samanimelisest krestomaatilisest teosest „Vaene Liisa”, millest on aegade jooksul saanud üldnimi; ning kõige lõpuks Ivan Duratškov (Lollike), kellele pole küll jagunud muinasjutulise Loll-Ivani mõistust ega taiplikkust.

Tihedalt rahvast täis tekstid, millest kaugeltki kõik tegelaskujud ei jää meelde. Küsimus peitub selles, kas kirjanik tahabki, et nad meelde jääks. Või, vastupidi, nad on vaid varjud, kes ümbritsevad kangelast, nad täidavad tema isiklikku ruumi ja kehastavad raskesti talutavat ülekuhjatust.

...sa komberdad oma kompsudega jala, sest tramm, buss, inimesed ajavad sulle judinad peale, nende pilgud purevad sind, nad läbistavad hinge välja, – minu hing on auklikuks kulutatud... (Ivanov 2012b: 173)

Ivanov ütles kord ühes intervjuus, et „tegelikkusele on omane imepärane lõpetatus, labasus, kogu aeg tahaks sellele anda mingit vormi, teistsugust vormi, panna sellesse midagi ilusat” (Voltšek 2010).

Vene emigratsioon Baltikumis

2013. aasta kevadel ilmus tema romaan „Harbini ööliblikad”. See on samm edasi senisest Skandinaavia saagast ja Rakitini tsüklist. Autor on läinud kaasajast sõdadevahelisse hingetõmbeaega. Mõnest päevast või mõnest aastast, mis kulgevad otsekui väljaspool aega, Eesti vene diasporaa tekkimise, elu ja huku kahte kümnesse, oma isiklikust fantaasia abil ümberkujundatud kogemusest ja vaimusünnitise ühtesulatatud ajalukku. Muuseas, hoolikalt läbitöötatud ajalooline taust – 1920.–1930. aastate vene emigrantide eluolu Eestis – jätab võimaluse jutustada loomingust kui ainsast pääseteest eksistentiaalse negatiivsuse eest.

Vene emigratsioon Baltikumis on uus teema ilukirjanduses. Ivanovi kõrval võiks nimetada vaid Kanadas elavat Jelena Katišonokit, kelle romaanides esinevad needsamad kaks aastakümnet, ent tegevus toimub Lätis. Seal on ta saanud niivõrd populaarseks, et korraldatakse ekskursioone „Jelena Katišonoki radadel”. Tema jutustus on rahulik ja võluv, detailidest üleküllastatud ning inimtüübid selgelt välja joonistatud. Ivanovil seevastu, nagu talle omane, on kummaline sisemonoloogi ja tühjusekujundi põimumine, mis on tingimata vaja täita loomingut, tegelaste päevikute ja kirjade hingusega, nende avantüristlike ja sürreaalsete nägemustega.

¹⁷ Mister Winterskov esineb veel jutustuses „Kimp” (Ivanov 2013b).

Loomingu keskmeks romaanis on peategelase fotograaf Boriss Rebrovi loodud dada-kollaaž „Paabeli torn”. Rebrov koostas oma tulevast maal-mulaaži kaks aastat (Ivanov 2013a: 111). Vaimusilmas nägi ta oma teoses seitset surmapattu, kõiki Põrgu ringe, peegellabürinti, diržiablit, Colosseumi fragmenti ja lasteraudteed koos vagonettidega, ebardite klaaskujusid, kuradit kirikus tikutopsist oreli taga, luukerede orkestrit... „Pilt kasvas nagu muinasjutus oa-puu; see kasvas tema sisse” (Ivanov 2013a: 112). Kui „Paabeli torn” on valmis, siis Rebrov joonistab ja pildistab seda, lootes, et on sellel kujutanud inimtegevuse hämmastavat terviklikkust. Ent nädala pärast, tajudes oma töö lõpetamatust, pöördub ta uuesti selle „olemise ainese” poole, millest Ivanovi proosa on läbi imbunud. Ta

...puhus lõõtsaga [---] rohkem tolmu, mida oli pööningult korjanud; prantslane [fotoateljee omanik, kelle juures Rebrov töötas – I. B., A. M.] ei saanud aru, milleks tolm, kehitas õlgu, pildistas läbi tolmupilve, järgmisel päeval tuli jälle joostes, plaatidega vehkides, palus Borissil ajada kokku tolmupilv, pildistas veel ja veel magneesiumivälguga. (Ivanov 2013a: 214)

Tolm katab endiselt reaalsust, kujundab seda ümber ja veidral kombel isegi valgustab, andes kirjeldatavale tõelisuse staatuse.

„Harbini ööliblikates” on tunda sellise inimese helget kurbust, kes teab, mis saab tulevikus. Erinevalt raamatu tegelastest, kes ironiseerivad esoteerikust kirjaniku Gontšarova üle, kes ühtelugu kuulutab neile surma ja Siberisse viimist 1940. aastal, teavad nii kirjanik kui ka lugejad, et just selline saatus ootas eestlaste kõrval ees ka iga toonast vähegi tuntud vene inimest Eestis. Tõsi on, et paljudel juhtudel Gontšarova eksib ja surm jõuab nendeni varem. Mehistunud ja endiselt andeka Boriss Rebroviga jätame hüvasti romaani lõpus, tolsamal kurikuulsal 1940. aastal, kui Eestis kehtestati nõukogude võim. Teatavas mõttes suri sel aastal ka Rebrov, õigemini tema nimi. Ta vahetas oma nime ja saatuse haiglas surnud sakslasega, saades härra Stammiks, kellen kunstnik lahkus Eestist mootorpaadiga Rootsi. Ta viis endaga kaasa elava mälestuse peaaegu kõigist, kes olid teda nende kahekümne aasta jooksul ümbritsenud.

Uus romaan mahub seitsme aasta sisse, mis on möödunud Skandinaavia saaga esimese jutustuse ilmumisest. Ka teema – rahutu, kodumaast ja kindlast pinnast jalge all ilma jäänud kangelane – on esmapilgul samaks jäänud. Ent fookuse muutus, sukeldumine ajalukku on vilja kandnud: „Harbini ööliblikad” on küpse kunstniku töö, milles erilise püüdlikkuse ja andega on rajatud oma maailm – Paabeli torn, mille purunemine, nagu hästi teada, on möödapääsmatu.

Artikkel on kirjutatud projekti „Eesti Ida ja Lääne vahel: „oma”, „teise”, „võõra” ja „vaenlase” kujundite paradigma XIX saj lõpu ja XX saj Eesti kultuurides” (IUT18-4) raames.

Kirjandus

- A f a n a s j e v, Vahur 2010. Impeeriumi vaeslapse kannatud. – Looming, nr 6, lk 887–888.
- B a v i l s k i 2010 = Дмитрий Бавильский, Андрей Иванов: „Писатель зол, он как скорпион, змея...”. – Частный Корреспондент. 19. XI. http://www.chaskor.ru/article/andrej_ivanov_pisatel_zol_on_kak_skorpion_zmeya_20926 (20. XI 2014).
- B l o k 1971 = Александр Блок, Собрание сочинений в шести томах. Том 6. Москва: Правда.
- D e r r i d a, Jacques 1987. The Post Card: From Socrates to Freud and Beyond. Chicago–London: University of Chicago Press.
- H v o s t o v, Andrei 2014. Emigrandi käsiraamat, oikumeeniline. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 153–156.
- I v a n o v, Andrei 2010. Tuhk. Tlk Jaan Ross. – Loomingu Raamatukogu, nr 7–8. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 47–122.
- I v a n o v 2011a = Андрей Иванов, Зола. – А. Иванов, Копенгага. Таллинн: Изд-во „КПД”, lk 174–353.
- I v a n o v 2011b = Андрей Иванов, Четвертый оборот. – А. Иванов, Копенгага. Таллинн: Изд-во „КПД”, lk 102–173.
- I v a n o v 2011c = Андрей Иванов, Копенгага. – А. Иванов, Копенгага. Таллинн: Изд-во „КПД”, lk 3–51.
- I v a n o v, Andrei 2011d. Peotäis põrmu. Tlk Ilona Martson. Tallinn: Varrak.
- I v a n o v 2012a = Андрей Иванов, Кризис. – А. Иванов, Ночь в Сен-Клу. Таллин[н]: Авенариус, lk 3–72.
- I v a n o v 2012b = Андрей Иванов, Ночь в Сен-Клу. – А. Иванов, Ночь в Сен-Клу. Таллин[н]: Авенариус, lk 123–205.
- I v a n o v 2012c = Андрей Иванов, Холод под сердцем. – А. Иванов, Ночь в Сен-Клу. Таллин[н]: Авенариус, lk 73–122.
- I v a n o v, Andrei 2012d. Hanumani teekond Lollandile. Tlk Veronika Einberg. Tallinn: Varrak.
- I v a n o v, Andrei 2013a. Harbini ööliblikad. Tlk Veronika Einberg. Tallinn: Varrak.
- I v a n o v, Andrei 2013b. Kimp. – Vikerkaar 2013, nr 12, lk 34–44.
- I v a n o v 2014 = Андрей Иванов, Харбинские мотыльки. Романы. Москва: АСТ; редакция Елены Шубиной.
- J ü r i s t o, Tarmo 2013. Andrei Ivanov ja meie aja antikangelane. – Vikerkaar, nr 12, lk 45–49.
- K a r a j e v 2010 = Николай Караев, „Я порождаю бессмертные тексты”. – День за днем 28. IV. http://www.myestonia.ru/publ/andrej_ivanov_ja_porozhdaju_bessmertnye_teksty/16-1-0-378 (20. XI 2014).
- K i r s s, Tiina Ann 2014. Kirjaniku maapagu: eksiili rõõmust ja vaevast. – Methis. Studia Humaniora Estonica. Eksiilkirjanduse erinumber, nr 13, lk 9–31.
- K u r g, Andres 2010. Viimane nõukogude põlvkond eksiilis. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 198–201.
- L a a n e s, Eneken 2012. Andrei Ivanov ja rahvusülene (eestivene) kirjandus. – Sirp 8. III.
- L e v i e, Sophie 2009. Exile and assimilation: some notes on Vladimir Nabokov’s journey through space and time. – Arcadia. International Journal for Literary Studies, kd 44, nr 2, lk 400–419, <http://repository.ubn.ru.nl/bitstream/2066/78909/1/78909.pdf> (20. XI 2014).

- Mazin 2005 = Виктор Мазин, Стадия зеркала Жака Лакана. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Oja, Arno 2012. Elu võimalikkusest ahermaal. – Sirp 3. II.
- Pipes, Richard 2003. Vixi. Memoirs of Non-Belonger. New Haven–London: Yale University Press.
- Podlubnaja 2010 = Юлия Поддубная, Будни „азулянта“. – Урал, nr 12. <http://uraljournal.ru/work-2010-12-175> (20. XI 2014).
- Samoilov 2010 = Давид Самойлов, Слова. – Д. Самойлов, Счастье ремесла. Москва: Время.
- Suslova 1998 = Ольга Суслова, Введение в чтение Лакана: „Стадия зеркала“. – Кабинет: картины мира. Вып. I. Санкт-Петербург.
- Toffler, Alvin 1964. Playboy Interview: Vladimir Nabokov, Playboy, January 1964. <http://longform.org/stories/playboy-interview-vladimir-nabokov> (19. XII 2014).
- Vint, Toomas 2010. Andrei Ivanov „Minu taani onuke“ eesti keeles. – <http://toomas-vint.com/2010/04/andrei-ivanov-%E2%80%9Eminu-taani-onuke%E2%80%9C/> (20. XI 2014).
- Voltšek 2010 = Дмитрий Волчек, Путешествие писателя Иванова по сновидениям индийского принца в Дании. – Радио „Свобода“, 18. XI. <http://www.svoboda.org/content/transcript/2223723.html> (20. XI 2014).

The process of writing as mirror stage: prose writer Andrei Ivanov from Tallinn

Keywords: Estonian Russian literature, Russian literature, non-belonger, own *vs.* alien

The article discusses the works of Estonian Russian author Andrei Ivanov. Although he has been publishing only since 2007, he has already received a number of local and international awards, while his books have been translated into Estonian and German; also, a play based on his novel has been staged in Hamburg. Never before has an Estonian Russian author attracted so many Estonian sympathizers as evidenced by professional criticism as well as by numerous literary blogs. The article makes an attempt to analyse some specific features of Andrei Ivanov's writings, pointing out his alien or non-belonger status, writing as his only supportive ground, the dialectics of self and other, his reliance on an emotional and congenial reader, his figurative style and boisterous energy.

Irina Belobrovtsava (b. 1946), PhD, Tallinn University, Institute of Slavonic Languages and Cultures, Professor of Russian Literature, venefil@tlu.ee

Aurika Meimre (b. 1969), PhD, Tallinn University, Institute of Slavonic Languages and Cultures, Associate Professor of Russian Culture in Estonia, rusmedia@tlu.ee